

TALVESÕDA JA NÕUKOGUDE BAASIVÄED EESTIS

Eve Kubi

ÜLEVAADE. Märtsis 1939 sai Punaarmee Leningradi sõjaväeringkonna juhataja, 2. järgu armeekomandör Kirill Meretskov NSV Liidu kaitse rahvakomissarilt, marssal Kliment Vorošilovilt korralduse kontrollida, milline on väeosade valmisolek konflikti korral Soomega. Mõne kuu pärast, 23. augustil 1939 sõlmisid NSV Liit ja Saksamaa mittekallaletungilepingu, mille salaprotokoll fikseeris kummagi riigi mõjusfäärid. Soome oli üks nendest Läänemere-äärsetest piirkondadest, mis pidi minema NSV Liidu kontrolli alla. Pärast Balti riikidega vastastikuse abistamise lepingute sõlmimist ja sõjaväebaaside rajamise algust tehti Soomele samasugune ettepanek, kuid Soome keeldus. Juba enne läbirääkimiste algust olid alanud ettevalmistused sõjaks, mida Punaarmee kõrgem juhtkond plaanis pidada peamiselt Leningradi sõjaväeringkonna vägedega. Pärast vägede koondamist Soome piirile lavastas NSV Liit 26. novembril 1939 Karjalas Mainila küla tulistamise ning süüdistades selles Soomet, alustas 30. novembril hommikul sõjategevust Soome vastu.

Sõjategevuses Soome vastu kasutas NSV Liit ka Eestis baseerunud Punalipulise Balti Laevastiku aluseid (peamiselt allveelaevu) ja 10. lennுவேbriigaadi lennukeid. Viimaste kasutamise suurim eelis oli see, et nende lennukaugus võrreldes Leningradi oblastis paiknenud lennுவேljadega oli peaaegu poole lühem.

Sõjategevuses osalenud Punaarmee lennukitega oli Eesti võimudel palju probleeme. Mitmed lennukid viskasid pomme Eesti territooriumile, samuti tegid lahingulennult naasnud vigastatud lennukid sunnitud hädamaandumisi väljaspool Punaarmee kasutusse antud lennுவேlju. Eestis baseerunud allveelaevu kasutati peamiselt luures või Soome ranniku blokaadis.

Sõjategevuse tõttu Soomes sattus Eesti riik keerulisse olukorda, sest siin hädamaandunud Punaarmee lennukite aitamine tähendas neutraliteedi rikkumist. Erapooletu riik peab sõdivate poolte sõjaväelased, kes satuvad tema territooriumile, sõja lõpuni interneerima. Nõukogude Liit, kasutades sõjategevuses Soome vastu ka Eestis asuvaid baasivägesid, rikkus Eesti ja NSV Liidu vahelist vastastikuse abistamise lepingut.

Võtmesõnad: *Talvesõda, Punaarmee, sõjaväebaasid, merevägi, lennுவேgi*

Keywords: *Winter War, Red Army, military bases, navy, air force*

1. Sissejuhatus

Alates 1938. aastast hakkas NSV Liit Soomelt järjekindlalt nõudma kahe riigi vahelise mittekallaletungilepingu laiendamist, et ka Soome territooriumile saaks rajada Nõukogude sõjaväebaase. Moskva arvates oli see vajalik selleks, et vältida võimalust, kus kolmandad riigid saaksid kasutada Soome territooriumi sillapeana NSV Liidu vastases agressioonis.¹ Ilmselt ei ole vale arvata, et toona NSV Liidu nime kandnud riigi tegelik eesmärk oli revanšistlik – liita endaga tervikuna endise Vene impeeriumi koosseisu kuulunud Soome. Sama eesmärki kandis ka 23. augustil 1939 sõlmitud Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise mittekallaletungilepingu salaprotokoll, mis andis Läänemere idaranniku, sh Soome Nõukogude Liidu huvisfääri.

Pärast Nõukogude vägede sisseviimist Balti riikidesse keskendus Moskva Soomele. 12. oktoobril 1939 esitas NSV Liit Soomele ultimaatumi, milles nõuti riigipiiri nihutamist Leningradist kaugemale (riigipiir oli siis linnast 32 km kaugusel), Hanko poolsaare 30 aastaks rendile andmist Nõukogude mereväebaasile ning mõningaid saari Soome lahes. Samal ajal alustati Soome survestamist, kus Nõukogude lennuvägi rikkus regulaarselt Soome õhupiiri. Näiteks tungisid 44. hävituslennuväe ja 72. segalennuväe polgu lennukid 19. oktoobril 1939 Soome õhuruumi koguni viiel korral. Nõukogude lennuvägi korraldas Soome kohal ka luurelende, tehes mitmes piirkonnas aerofotosid.²

12. oktoobril 1939 algasid Moskvas NSV Liidu ja Soome läbirääkimised. Soome poole pealäbirääkija oli Juho Kusti Paasikivi, NSV Liitu esindasid Jossif Stalin ja välisasjade rahvakomissar Vjatšeslav Molotov. Läbirääkimised Soomega algasid samas stiilis nagu Balti riikidega: Molotov andis soomlastele tutvumiseks vastastikuse abistamise lepingu projekti, mis sisult ja vormilt sarnanes Balti riikidega sõlmitule. Erinevalt baltlastest lükkasid soomlased tagasi kõik nõuded, mis oleksid kahjustanud riigi suveräänsust. Ühtlasi kinnitati, et Soome poolt ei ole konkreetsel ajahetkel ega ka tulevikus Leningradile mingit sõjalist ohtu.³

Pärast soomlaste eitavat vastust esitas Stalin Nõukogude poole nõuded:

- 1) anda NSV Liidule mereväebaasi rajamiseks 30 aastaks rendile Hanko poolsaar;

¹ Laaneots, Ants 2003. NSV Liidu kallaletung Soomele. Talvesõda 1939–1940. – KVÜÕA toimetised, nr 5, lk 11. [Laaneots 2003]

² Апрекаръ, Павел 2004. Советско-Финские Войны. Москва: Яуза, Эксмо, ст. 44.

³ Laaneots 2003, lk 15.

- 2) võimaldada NSV Liidu sõjalaevastikul kasutada Lappohja sadamat Hanko poolsaarel;
- 3) anda NSV Liidule Soome lahes asuvad Suursaar, Ruuskari, Seiskari, Lavassaar ning Suur ja Väike Tütarsaar.
- 4) loovutada NSV Liidule territoorium Karjala maakitsusel Lipola külast põhjas kuni Koivisto linna lõunapoolse piirini;
- 5) anda NSV Liidule Kalastaja (Rõbatši) ja Sredni poolsaare lääneosa.

Hüvitisena Soome territoriaalsete loovutuste eest pidanuks Nõukogude Liit Soomele andma Nõukogude Karjalas Repola ja Porajärvi piirkonnas asuvad alad. Peale selle pidanuks mõlemad lepinguosalisel demilitariseerima oma kindlustused Karjala maakitsusel, jättes sinna ainult piirivalve. Kehtivasse mittekallaletungilepingusse tulnuks lisada nõue selle kohta, et mõlemad lepinguosalisel kohustuvad mitte osalema NSV Liidu või Soome vastu suunatud sõjalistes blokkides.⁴

Kuna Soome pool keeldus jätkuvalt Nõukogude Liiduga Balti riikide laadis lepingut sõlmimast, asus Moskva lahendama nn Soome küsimust sõjalisel teel. Talvesõjana ajalukku läinud sõda puudutas ka Eestit. Artiklis antakse ülevaade sellest, kuidas Nõukogude Liit kasutas rahvusvahelist õigust rikkudes Eestis asunud väeosi sõjategevuseks Soome vastu.

2. Ettevalmistused sõjaks

Juba 1939. aasta märtsis sai Leningradi sõjaväeringkonna juhataja, 2. järgu armeekomandör⁵ Kirill Meretskov NSV Liidu kaitse rahvakomissarilt, marsal Kliment Vorošilovilt käsu kontrollida ringkonna vägede valmisolekut sõjaliseks konfliktiks Soomega. Leningradi sõjaväeringkonna staap koostas 19. aprilliks ettekande ringkonna baasil loodava Looderinde pealetungioperatsiooni plaanidest Soome ja Eesti vastu. Soome vastu plaaniti kasutada Karjala maakitsusel 14. armeed (kuus diviisi ja kolm tankibrigaadi) ja Barentsi merest Laadoga järveni ulatuval territooriumil 17. armeed (viis diviisi). Sõjaväeringkonna juhtkond eesotsas Meretskoviga tegi 25.–29. juunini kiire väljasõidu Karjalasse koos üksikasjaliku maastikuluurega, mille käigus mängiti läbi võimaliku pealetungioperatsiooni plaan. Septembri

⁴ Laaneots 2003, lk 16.

⁵ Nõukogude Liidu kõrgem sõjaväeline auaste kuni 1940. aasta kevadeni, vastab kindralpolkovnikule.

keskel hakati Leningradi sõjaväeringkonna vägesid vastavalt katteplaanile koondama tegevuspaikadesse.⁶

Seega algasid Nõukogude Liidu sõjalised ettevalmistused Soome vallutamiseks mitu kuud enne Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist. Nõukogude sõjalis-poliitilise juhtkonna arvates kuulus tulevane agressioon Soome vastu kategooriasse „väike ja edukas sõjakäik“. Seda ei peetud strateegiliseks ettevõtmiseks, mistõttu ei töötanud riigi juhtkonna käsul sõjaplaani välja mitte Punaarmee kindralstaap, vaid Leningradi sõjaväeringkond, mille väed pidi vastavalt Kremli plaanidele Soome-vastases sõjas kandma põhiraskust. Säärase kergekäelise ettevalmistuse vastu oli küll Punaarmee kindralstaabi ülem, 1. järgu armeekomandör⁷ Boris Šapošnikov, kuid Stalin ei võtnud teda kuulda ning allutas Leningradi sõjaväeringkonna operatsiooni ajaks otse endale, andes sellele juurde sõjaks vajalikke üksusi.⁸

Punaarmee (sh Leningradi sõjaväeringkond) alustas mobilisatsiooni 7. septembril 1939. Kaitse rahvakomissari, marssal Kliment Vorošilovi 14. septembri käskkirja alusel muudeti Novgorodi armeegrupp 8. armeeks juhtkonnaga Pihkvas. Kalinini sõjaväeringkonnas hargnes mobilisatsiooni korras 7. armee, peale mille liikus alates 5. novembrist Soome piirile veel neli diviisi. Vastavalt kaitse rahvakomissari 15. novembri 1939 direktiivile nr 0200/on tehti Leningradi sõjaväeringkonna vägede koosseisus mitmeid muudatusi: Murmanski armeegrupp nimetati ümber 14. armeeks ning 47. laskurkorpus paigutati ümber Ida-Karjala põhjaossa, veel tuli formeerida 9. armee staap ning 1. laskurkorpus ja üks tankibrigaad tuli üle anda 8. armeele. 17. novembril andis NSVL Liidu kaitse rahvakomissariaat välja direktiivi nr 0205/on, milles nõuti vägede koondamise lõpetamist ja valmisolekut otsustavaks pealetungiks. Lähtudes sellest direktiivist, koostas Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu 21. novembril direktiivi nr 4715cc/ob, milles fikseeriti armee ja laevastiku konkreetsed lahinguülesanded ilma lahingutegevuse alguse kuupäevata.⁹ Ettevalmistusi Soome ründamiseks tegi ka Punalipuline Balti Laevastik (PBL), kes sai 3. novembril käsu valmistada ette sõjaplaan Soome vallutamiseks.¹⁰

⁶ **Meltjuhov, Mihhail** 2005. Stalini käestlastud võimalus. Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast 1939–1941 (dokumendid, faktid, arvamused). Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, lk 112–113. [**Meltjuhov** 2005]

⁷ Nõukogude Liidu kõrgem sõjaväeline auaste kuni 1940. aasta kevadeni, vastab armeekindralile.

⁸ **Laaneots** 2003, lk 18.

⁹ **Meltjuhov** 2005, lk 117–118, 142–143; **Laaneots** 2003, lk 18–19.

¹⁰ **Meltjuhov** 2005, lk 118.

Operatsiooniplaan nägi ette paisata Soome vastu neli armeed (425 640 sõjaväelast), 24 diviisi, 2289 tanki, 2446 lennukit ning 2876 suurtükki ja miinipildujat. Nõukogude sõjaväelisest grupeeriingust kõige võimsam – 7. armee tegutses Karjala maakitsusel, põhja pool Laadogat valmistusid sissetungiks 8., 9. ja 14. armee.¹¹

Pärast operatsiooniplaani koostamist ning vägede koondamist Soome piirile oli NSV Liidul vaja leida Soome ründamiseks ettekääne. See lavastati ise. 26. novembril 1939 kell 15.45 teatas NSV Liidu uudisteagentuur TASS, et soomlased tulistasid Karjala maakitsusel asuvat Mainila küla, mille tulemusel olevat surma või haavata saanud mitu Punaarmee sõdurit ja ohvitseri.¹² Tagantjärele teame, et lasud sooritas Nõukogude Liit ise, et alustada 30. novembril 1939 kell 7.30 Soome vastu sõjategevust. Sealjuures kasutas NSV Liit Soome ründamiseks ka oma selleks ajaks loodud õhu- ja mereväebaase Eestis.¹³

3. Lennuväebaasid Eesti territooriumil

10. oktoobril 1939 NSV Liidu ja Eesti Vabariigi vahel sõlmitud salajase kokkuleppe järgi anti NSV Liidule lennuväljad Paldiski piirkonnas (Kloogal), kuhu asus hävituslennuväe polk. Pommituslennuväe polk asus Paldiski piirkonnas (Laokülas), pommituslennuväe polk Haapsalu lähedal (Ridalas, Sinalepal) ning hävituslennuväe polk Saaremaal. Peale nende olid Punaarmee kasutuses veel Kuusiku ja Kehtna lennuväli.¹⁴

Ühes Eesti Sõjavägede Staabi salajases dateerimata (koostatud arvatavasti aprillis-mais 1940) dokumendis käsitletakse NSV Liidu vägede paigutust Eestis ning lennuväljade ja seal asuvate üksuste kohta märgitakse järgmist: Sinalepal pommituslennuväepolk, Kuusikul pommituslennuväepolk, Kuresaares pommituslennuväepolk, Laokülas pommituslennuväepolk, Kloogal hävituslennuväepolk ja transpordidivisjon ning Kihelkonnal vesilennukite eskadrill. Sealjuures allusid Laoküla ja Kihelkonna lennuväli mereväele.¹⁵

¹¹ *Ibid.*, lk 121; **Laaneots** 2003, lk 19.

¹² <<http://gordonua.com/specprojects/Finland-Part1.html>> (02.06.2017).

¹³ **Senn, Alfred Eric** 2007. Lithuania 1940: Revolution from above. Amsterdam/New York, NY: Rodopi, p. 70.

¹⁴ **Laasi, Evald** 1991. N. Liidu Eestis asuva lennuväe tegevus Talvesõjas. – Looming, nr 8, lk 1128–1129. [**Laasi** 1991]

¹⁵ ERA 495-11-64, leht 1–4.

Eelmainitust erinevaid andmeid sisaldab kindralmajor August Traksmaa 15. mai 1940. aasta kiri. Selle järgi oli Vene lennuväe paiknemine järgmine: Paldiskis (Kloogal) hävitajate polk, Saaremaal üks hävitajate ja üks pommitajate polk ning Hiiumaal pommitajate polk.¹⁶

Peale segaduse Vene lennuväe paiknemises pole täpselt teada, kui palju lennukeid oli Eestis asuvates NSV Liidu baasides. Ajaloolane Evald Laasi väidab, et Eesti poolele neid andmeid ei esitatud, peale selle ei saanud lennuväljadele ligineda ei tavakodanikud ega Eesti ametiisikud, sealhulgas Eesti Sõjavägede Staabi ohvitserid, kellel pidanuks olema ülevaade, kui palju lennukeid vastava lepingu alusel Eestis viibis.¹⁷

Soome Sõjavägede Staabi hinnangul oli 1940. aasta jaanuaris Eestis vähemalt 100 NSV Liidu pommituslennukit, mis käisid Soomet pommitamas. Soomlaste hinnang hõlmab siiski vaid kahte (Kuusiku ja Kehtna) lennuvälja ning ainult pommituslennukeid.¹⁸ Rootsi sõjaväeatašee Karl Lindqvisti andmetel oli NSV Liidul seisuga 24. jaanuar 1940 Eestis asuvates baasides 140–146 lennukit (selleks ajaks oli Soomes allatulistatuna ja Eestis hädamaandumisel purunenuna kaotatud 50 baasides asunud lennukit).¹⁹ Ajaloolane Jüri Ant omakorda väidab, et talvesõja ajal oli Eestis vähemalt 240 lennukit.²⁰ Tema loeb nii hävitus-, luure- kui ka pommituslennukeid. A. Traksmaa eelviidatud kirjas 15. maist 1940 öeldakse, et Eestis asuva NSV Liidu 65. korpuse kasutuses oli maksimaalselt 400 lennukit.²¹ Viimane arv käib aga 1940. aasta mai kohta ega sisalda NSV Liidu merelennuväe andmeid.

Mingil määral aitavad Eestisse paigutatud lennukeid kokku lugeda NSV Liidu allikad. Nii on teada, et NSV Liidu sõjalaevastiku rahvakomissari, 2. järgu laevastiku flagmani²² Nikolai Kuznetsovi 16. detsembri 1939. aasta direktiiviga nõuti PBLi juhatajalt Vladimir Tributsilt kohe 18 pommitaja СБ ja 15 hävitaja (9 И-14 ja 6 И-153) üleviimist Eestisse Paldiski lennuväljale. Lennukoosseisu tuli valida kõige parema ettevalmistuse saanud päevase ja öise lennukogemusega meeskond, kes tuli kohe paisata lahingusse. See täiendus ei olnud ühekordne: kogu sõja vältel saabus Paldiskisse pidevalt uusi lennukeid (pommitajad ДБ ja СБ, hävitajad И-15, И-16 ja И-153,

¹⁶ Kindralmajor A. Traksmaa kiri välisministrile 15.05.1940. – ERA 495-11-51. leht 30.

¹⁷ Laasi 1991, lk 1128.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Ilmjärv, Magnus 1993. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934–1940. – Academia, nr 3. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, lk 110. [Ilmjärv 1993]

²⁰ Ant, Jüri 1990. Baaside ajastu. – Vikerkaar, nr 2, lk 49.

²¹ Kindralmajor A. Traksmaa kiri välisministrile, 15.05.1940. – ERA 495-11-51, leht 30.

²² Nõukogude Liidu kõrgem sõjaväeline auaste kuni 1940. aasta kevadeni, vastab admiralile.

luurelennukid МБР-2). Sõja lõpuks oli Paldiskis paikneva 10. lennuväe-brigaadi koosseisus kuni 90 lennukit. Operatiivselt allutati brigaad PBLi juhataja asetäitjale, 1. järgu kaptenile Vladimir Alafuzovile, kes andis ka korraldused lahinguülesanneteks.²³ Ümberkorralduste tulemusel muutus brigaad võimsaks lahinguüksuseks, kuid paraku koormati Paldiski lennuväli üle ning tekkisid probleemid turvalisusega. Seetõttu katkes veebruari alguses lisalennukite toomine. Teisi lennuvälju lennuväe tarbeks selles piirkonnas ei olnud ning nende ehitamine polnud lühikese aja jooksul ka võimalik. PBLi peastaabi ülem, 2. järgu laevastiku flagman Lev Galler pidi seetõttu 2. märtsil tunnistama, et leping Eestiga ei näe mandril rohkem lennuvälju ette ning selleteemalist küsimust ei maksa päevakorda võtta.²⁴

Teistsugune oli olukord saartel – juba 29. jaanuaril oli PBLi sõjanõukogu saanud sõjalaevastiku rahvakomissarilt käsu võtta kiiresti kasutusele meetmed, et võõrandada maa kahe lennuvälja rajamiseks Saaremaale. Järgmisel päeval kandis PBLi staabiülem Juri Pantelejev mereväe peastaabi ülemale L. Gallerile ette, et lennuväljad tuleb rajada Koguva piirkonda, sest muid sobivaid kohti ei ole.²⁵

Samaaegselt 10. lennuväebrigaadi tugevdamisega otsustati formeerida lennuväe erigrupp, mis pidi paiknema Eesti põhjaosas. NSV Liidu kaitse rahvakomissari 15. detsembri 1939. aasta direktiiviga nr 0173 loodi see major G. Kravšenko juhtimisel. Üksus hakkas paiknema hoopis Saaremaal, koosnedes 35. kiirpommitajate ja hävitajate И-153 polgust. Sõja lõpuks oli brigaadi koosseisus kuus polku 274 lennukiga. Operatiivselt allutati 10. lennuväebrigaad Punaarmee õhujõudude ülemale, korpusekomandör J. Smuškevitšile ilma vahetu koostööta maaväega.²⁶

²³ **Петров, Павел** 2008. «Зимняя война». Балтика 1939–1940. Хельсинки: RME Group Oy, 2008, ст. 143. [**Петров** 2008]

²⁴ **Laasi** 1991, lk 1128; **Hiio, Toomas** 2013. Soviet Military Preparations in Estonia during the Year before Barbarossa. – Northern European Overture to War, 1939–1941: From Memel to Barbarossa. Edited by Michael H. Clemmensen and Marcus S. Faulkner. Leiden/Boston: Brill, p. 413; **Петров** 2008, ст. 162–163, 191.

²⁵ **Петров** 2008, ст. 190.

²⁶ **Зимняя война 1939–1940**. 1999. Книга вторая. Политическая история. И. В. Сталин и финская кампания. (Стенограмма совещания при ЦК ВКП(б)). Ответственные редакторы: Е. Кульков, О. И. Ржешевский. Москва: Наука, ст. 94; **Петров** 2008, ст. 164–167.

4. Eestist tulnud lennukid Soomet ründamas

Eestile ei esitatud andmeid selle kohta, kui palju siinsetes baasides asuvaid lennukeid NSV Liidu väejuhatuse sõjategevuses Soome vastu kasutas. Teadmatust kompenseeris Eesti Sõjavägede Staabi kogutav informatsioon Nõukogude lennukite tegevuse kohta. Nimelt andis ülemjuhataja kindral Johan Laidoner 13. detsembril 1939 korralduse õhuvaatluskomandode moodustamiseks NSV Liidule rendile antud piirkondades. Komandode ülesanne oli registreerida kõik Nõukogude lennukite väljalennud ning edastada saadud andmed kohe telefoni teel Sõjavägede Staapi.²⁷

Eestis asuvate lennukite kasutamine Soomes sai selgeks juba esimesel õhurünnakul Helsingile, kui 30. novembril tulistati alla pommitaja. Selle rusudest leiti kolm laipa, kelle taskutest omakorda Eesti raha. Seega pärines lennuk Eestis asuvast NSV Liidu baasist.²⁸

Baasid Eestis andsid NSV Liidu õhujõududele sõjas Soome vastu suure eelise, sest vahemaad Soome linnade ründamiseks lühenesid märgatavalt. Näiteks Paldiski asus Soomele palju lähemal kui Leningradi oblasti Kotlõ või Koporje lennuväli. Karjala kannase lahingutest Eestis baseeruvad lennukid ilmselt osa ei võtnud, kuid väga soodne oli Eestist rünnata Turu ja teisi Edela-Soome sadamaid, mille kaudu toimus Soomele eluliselt oluline ühendus läänega. Eestist startivatel lennukitel oli soodne visata miine Soome ja Rootsi vahelistele mereteedele.

10. lennuväebrigaadi ülesanne oli katkestada laevaliiklus Ahvenamaa ja Botnia lahe piirkonnas ning purustada Soome kagupiirkonna sadamad.²⁹ 15. jaanuaril 1940 saabusid Paldiski sadama lähedal asuvale lennuväljale esimesed kuus pommitajat ДБ-3 Balti laevastiku õhujõudude 1. miini-torpeedolennuväe polgust. Polk sai ülesande mineerida Turu, Hanko ja Vaasa sadamatesse viivad laevateed. Selleks tuli kasutada lennukilt heidetavaid miine MAB-1. Kuigi õhust mereteede mineerimine polnud nõukogude lennuväele

²⁷ **Sõja ja rahu vahel** 2004. Koguteos. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Peatoimetaja Enn Tarvel, I köite toimetaja Tõnu Tannberg, tegevtoimetajad Meelis Maripuu, Tõnu Tannberg, Enn Tarvel. Tallinn: MTÜ S-Keskus – Rahvusarhiiv, lk 385. [**Sõja ja rahu vahel** 2004]

²⁸ **Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity** 2006. Edited by Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, p. 21; **Laasi** 1991, lk 1128; **Sõja ja rahu vahel** 2004, lk 383.

²⁹ **Петров** 2008, стр. 143.

midagi uut, puudus polgu ekipaažidel sellealane kogemus. Samuti ei olnud keegi proovinud miinide panekut talvel täieliku või osalise jääkattega.³⁰

Lühike vahemaa tegi võimalikuks kasutada Soome lõunarannikut rünates lisaks pommituslennukitele ka Klooga lennuväljal paiknevaid väikese tegevusraadiusega hävituslennukeid. Eestis asuvate baaside lähedus lihtsustas Soome kohal vigastada saanud lennukite naasmise oma lennuväljale.

Eesti rannakaitsepatareid ei avanud tuld Soomest tulevate Nõukogude lennukite pihta. Tõenäoliselt oli kõrgemalt poolt selleks siiski korraldused olemas, sest 2. detsembril 1939 ilmus Rannapatarei nr 10 (Naissaarel) päeva- raamatusse järgmine sissekanne: „Patareiülema korraldus: Tulistada kõiki lennukiteid, mille ilmumisest pole ette teatatud, kui ilmuvad saare kohale. Kolm pidet olgu valmis laetud, üks asetatud laadimislauale.“³¹ Vaikus Eesti poolel kestis täpselt kolm kuud. 2. märtsil 1940 on sama patarei päeva- raamatusse tehtud sissekanne: „Kell 13.35 tulistati 4 üksiklasuga lennukit, mis ilmus NW suunast 200 m kõrguselt ja suundus avatud tule tõttu SSW. See oli pommituslennuk ja kandis NSV Liidu tunnuseid. Kell 15.20 tulistati NW-st ilmunud tundmatut lennukit 6 lasuga.“³²

10. märtsil lähenesid Naissaare põhjatipule kolm Nõukogude lennukit ning õhutõrje tulistas kaks lasku. Pool tundi hiljem lendas üle saare lõunaosa viis hävitajat, kuid kauguse tõttu nende pihta tuld ei avatud (õhutõrjekahurid jäid ülelendavatest lennukitest 7 km põhja poole).³³ 11. märtsil kell 12.30 möödus Aegna lähedalt 200 m kõrguselt 18 pommituslennukit, mille pihta tulistati kaks mürsku. Neli minutit hiljem järgnes esimestele veel viis lennukit, kuid ka nende pihta tulistatud kolm lasku läksid mööda. Kõik 18 pommitajat jõudsid ka Naissaare õhutõrjepatareini, kust nende pihta tulistati kaheksal korral. Tabamusi ei täheldatud. Kell 14.30 lendas samast üle 12 pommitajat, kui neidki ei tabanud ükski 12 väljatulistatud mürsust.³⁴

2., 10. ja 11. märtsil tegid Nõukogude pommitajad (kokku 93 lennukit) üle Eesti Merekindluste – peamiselt üle Aegna ja Naissaare – 15 üksik- ja grupilendu. Tegemist oli lennukelutsooniga. Eesti õhutõrjekahuritest avati nende

³⁰ **Зефирив, Михаил** 2003. Асы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе: Эстония, Латвия, Финляндия. Москва: АСТ, ст. 130.

³¹ ERA 644-1-239, leht 52.

³² ERA 644-1-239, leht 53; ERA 2315-2-61, leht 397; **Gustavson, Heino** 1993. Merekindlused Eestis 1913–1940. Tallinn: Olion, lk 110. [**Gustavson** 1993]

³³ ERA 2315-2-61, leht 398, 400.

³⁴ Merejõudude juhataja kirjad Sõjaministri II abile, 11.-12.03.1940. – ERA 2315-2-61, leht 399–399p, 401.

suunas kaheksal korral tuli, kuid kuna tabamuste kohta andmed puuduvad, siis ilmselt neid ei olnud.³⁵ Tõenäoliselt Eesti pool ka vältis tabamusi.

5. Eesti territooriumi pommitamine

Talvesõjast said osa ka eestlased. Sagedased olid NSV Liidu lennukite häda- ja maandumised ning Eesti territooriumile visatud lendlehed ja pommid. Eesti Sõjainimesteeriumi 16. aprillil 1940 koostatud aruande kohaselt pommitasid Nõukogude lennukid ja sõjalaevad ajavahemikus 1939. aasta 1. detsembrist kuni järgmise aasta 11. märtsini 12 korral Eesti territooriumi. Kokku visati 75 pommi.³⁶ Ühel korral (27. detsembril) pommitasid Eesti territooriumi ka soomlased. Nende kaks lennukit viskasid oma pommid Vaindloo saarele, vigastades tuletorni aparatuuri. Rünna eesmärk täideti – tuletorn, mida Nõukogude sõjalaevastik oli kasutanud navigeerimisel, pidi tegevuse lõpetama.³⁷

Eesti territooriumi pommitamine oli tingitud äraeksimisest, aga ilmselt ka sellest, et Nõukogude lendurid kartsid Soome õhutõrje tulid. Nad võinuks rünnata Soome neid paikkondi, kus teadaolevalt õhutõrjet ei olnud, kuid sinna võisid ilmuda Soome hävituslennukid. Niisiis tekkis kiusatus visata pommid alla juba enne sihtmärgini jõudmist, kas merre või siis oma baaside lähedale Eesti territooriumile.³⁸

Üks koht Eesti rannikul, kustkaudu Kuusiku ja Ridala–Sinalepa baasides asuvad pommituslennukid Soomet ründama minnes üle lendasid, oli Keila-Joa ümbrus. Keila-Joal asunud Eesti piirivalvekordoni päevaraamatus on märgitud NSV Liidu lennukite ülelennud. Mitmel puhul täheldati pärast ülelende põhja pool pommiplahvatusi. Kuna Keila-Joalt on Soome rannikuni üle 100 km, siis ei ole võimalik, et need oleksid võinud kosta Soomest. Tõenäoliselt viskasid Nõukogude lennukid oma pommikoorma lihtsalt merre ning tulid siis „ülesande täitnuina” tagasi. Kokku on ajavahemikus

³⁵ **Õun, Mati** 2001. Eesti merekindlused ja nende suurtükid 1918–1940. Tallinn: Tammiskilp, lk 75; **Ковалев, Сергей** 2008. Советские войска на территории стран Балтии (1939–1940 гг.). Санкт-Петербург: Славия, ст. 127. [**Ковалев** 2008]

³⁶ ERA 2315-2-61, leht 417.

³⁷ **Laasi, Evald** 1989. Talvesõja hingus Maarjamaal. – Aja Pulss, nr 21, lk 8 [**Laasi** 1989]; **Ilmjärv, Magnus** 1988. Soome ja Talvesõda. – Aja Pulss, nr 24, lk 7.

³⁸ **Laasi** 1991, lk 1131.

1939. aasta 19. detsembrist kuni järgmise aasta 8. märtsini selliste juhtumite kohta üheksa märget.³⁹

Korduvalt heideti pomme Eesti territooriumile. Juba talvesõja teisel päeval, 1. detsembril, heitis Nõukogude pommilennuk pomme Naissaare idarannikul asunud rannapatareile nr 5, millega tekitati väiksemat materiaalselt kahju. Purunesid üks elamu, üks 76 mm kahuri alus ning haavata sai majateenija Meta Kaunissaar. Patareis viibinud mereväelased nägid lennukil selgesti NSV Liidu tunnuseid ning kohapeal kogutud pommikildudel olid vene tähed PG 80-15. Nõukogude pool ei võtnud tavaliselt Eesti territooriumi pommitamisi omaks, nii ka seekord. Kolonel Elias Kasak meenutas sellega seotud juhtumit järgmiselt: „Kord viibides Traksmaa töötoas, näidati venelastele Naissaare pommituskohast korjatud pommide kilde, millel olid vene tähed. Neid nähes tähendas vene polkovnik ülbelt: „Lurjused, kui hästi tehtud järele“ („Подлецы, как хорошо подделали“⁴⁰). Ta vihjas asjaolule, nagu oleksid pommitanud soomlased ja kasutanud selleks pomme, millele nad oli teinud vene märgid.“ Võimalik, et Nõukogude lendurid pidasid Eesti territooriumi Soomeks ning seetõttu pommitasid meie rannikualasid. Seda kinnitab 22. detsembri juhtum, kui üle Männiku ladude lennanud lennukitelt visati alla lendlehti soomlastele üleskutsega mitte uskuda sealseid riigimehi. Ladude lähistel asuva õhutõrjepatarei territooriumile visati suur kotitais Leningradis trükitud ajalehte Kansan Valta ja lendlehti. Lendlehtedest said eestlased teada, et NSV Liit ei ole kunagi ähvardanud ega ka ähvarda Soome iseseisvust. Mitmel pool Eestis leiti lennukitelt alla visatud Terijoe valitsuse deklaratsioone.⁴¹

Talvesõja ajal oma väeosaga Eestis asunud Punaarmee ohvitser V. Konovalov on neid sündmusi meenutanud: „Meie väeosa paiknes mitte kaugel Haapsalust – Uuemõisas. Väeosa koosseisus oli 300 tanki, seega oli tegemist tugevate jõududega. Vajaduse korral pidime kaitsma rannikut ja seal paiknevaid baase. Kui saabusime Uuemõisasse, algas sõda soomlastega. Me jälgisime ikka ja jälle, kuidas meie pommitajad tõusid lennuväljadelt ja lendasid üle mere Soome suunas. Tagasi saabus neid üha vähem. Mitmel korral

³⁹ ERA 979-1-1109, leht 267–347.

⁴⁰ Vene keelse mõiste *подделали* võib tõlkida ka kui järele tehtud, võltsing ning ilmselt sellele Nõukogude polkovnik ka viitas.

⁴¹ ERA 1-7-157, leht 309, 311,320; ERA 527-1-1628, leht 71; ERA 2315-2-61, leht 92–100, 101, 112, 114, 123–129; **Kasak, Elias** 2011. Mälestused. Tallinn: Eesti Päevaleht AS, lk 31; **Laasi** 1989, lk 7; **Terra Feminarum. Naissaare rahutu lugu** 2013. MTÜ Naissaare Areng, EELK Tallinna Rootsi Mihkli Kogudus, lk 45–46.

viskasid nõukogude lennukid Eesti kohal alla Soome armee jaoks mõeldud soomekeelseid lendlehti.⁴²

Mõned näited Eesti territooriumi tabanud pommidest: 1. detsembril 1939 kell 12.50 heideti Osmussaare lähedal merre üks pomm; järgmisel päeval kell 12.40 Põõsaspää kordonist viis miili loodesse 16 pommi; 1940. aasta 2. veebruaril kell 23.30 Vormsi saarele neli pommi; 4. veebruaril kell 16.05 Noarootsi poolsaarele metsavahi talu lähedale kolm pommi. Kõik allavisatud pommid lõhkesid, inimestega õnnetusi ei juhtunud.⁴³

Ohtlikum intsident leidis aset 29. jaanuaril 1940, kui kell 12.20 ilmus Läänemaale Märjamaa valla kohale kirdest kaheksa pommitajat, kes lendasid Pärnu poole. Lennukid heitsid Konuvere mõisa ümbrusse mitukümmend pommi, neist üks langes Bernhard Mittile kuulunud kuivati kõrvale, purustades aknaruudud. Teine pomm kukkus Rudolf Lauri lauda kõrvale, kus tekitas 120 cm sügavuse augu ning purustas lauda aknad. Ülejäänud pommid kukkusid ümbruskonna põldudele ja metsa, inimesed viga ei saanud. Kokku visati 34 pommi (7 lõhke- ja 27 süütepommi), mille kildudelt võis lugeda „Детонатор вложен“ ja tähed „П.Г.Л.Д.Ю.“ 12. märtsil 1940 võttis Nõukogude pool pommitamise ametlikult omaks ning algatas juurdluse.⁴⁴

9. veebruaril 1940 kella 16 ja 17 vahel heideti Läänemaal Noarootsi valda lennukitelt kaks pommi, mille tagajärjel purunesid Paslepa koolimaja aknad. Enne pommitamist tiirles lennuk Haapsalu kohal ning võttis siis kursi põhja poole Noarootsi suunas. Varsti pärast seda kostusid plahvatused.⁴⁵ Kuna Haapsalus asunud Punaarmee üksused lennuki pihta tuld ei avanud, siis oli tõenäoliselt tegemist NSV Liidu õhujõudude lennukiga.⁴⁶

Näide NSV Liidu lendurite madalast navigatsioonitasemest pärineb Peipsi järve põhjakaldalt. 13. veebruaril 1940 olid 14 Alajõe küla kalurit Peipsil 14 km kaugusel rannast jääalusel kalapüügil, kui idast lendas nende kohale suures kõrguses lennuk ning viskas pommi, mis lõhkes 200 m kaugusel. Peale seda võttis lennuk suuna Vasknarva ja Remniku peale ning kadus

⁴² Ковалев 2008, ст. 110.

⁴³ ERA 852-1-94, leht 14; ERA 982-1-986, leht 180; Sõjaministri II abi kindralmajor A. Traksmäe välisministrile 3.02.1940. – ERA 2315-2-61, leht 210; Laasi 1991, lk 1131.

⁴⁴ ERA 1-7-157, leht 420–421; A. Rei protest NSV Liidu välisasjade rahvakomissarile, 7.02.1940. – ERA 495-11-35, leht 73; ERA 852-1-95, leht 10; Konovere piirkonna läbivaatuse akt. – ERA 2315-2-61, leht 170–172; Korpusekomandöri A. Tjurini kiri kindralmajor A. Traksmäele 12.03.1940. – ERA 2315-2-61, leht 203; Ilmjärv 1993, lk 112; Laasi 1991, lk 1132.

⁴⁵ ERA 1-7-157, leht 588; ERA 852-1-94, leht 21.

⁴⁶ Laasi 1991, lk 1135.

silmapiirilt.⁴⁷ Arvatavasti pidas lendur Peipsi järve põhjarannikut Soome lõunarannikuks.

21. veebruaril 1940 viskas üheksa Nõukogude lennukit Suurupi patareist ülelennul merejääle pomme. Eesti pool tuld ei avanud.⁴⁸ 25. veebruaril 1940 kell 23.30 heitis loode suunas lendav lennuk neli pommi Vormsi saarele, inimesed kannatada ei saanud.⁴⁹ Tõenäoliselt oli tegemist Sinalepa baasist pärit lennukiga. Samal päeval kell 04.20 heitis tundmatu lennuk Hiiumaal, Tahkuna tuletornist 5–6 miili eemal merre neli pommi. Enne valgustas lennuk merd ja pärast pommide heitmist laskis välja ühe punase raketi.⁵⁰

6. Nõukogude lennukite hädamaandumised

Ajavahemikus 1939. aasta 19. detsembrist kuni järgmise aasta 27. märtsini tegi Eesti territooriumil hädamaandumise 87 lennukit, neist 24 purunes ja 13 lendurit sai surma.⁵¹ Sageli purunesid sellistel puhkudel ka elektri- ja telefoniliinid. Hädamaandumised tulenesid enamasti lendurite puudulikust väljaõppest.⁵² Muidugi põhjustasid hädamaandumisi ka Soome õhutõrje- ja lennukitule tagajärjel saadud vigastused.

Nii näiteks tegi 21. detsembril 1939 kell 12.00 hädamaandumise Narvast idas Lilienbachi asunduses Soomes raskeid vigastusi saanud pommituslennuk. Neljast meeskonnaliikmest oli ühel peas kerge killuhaav. Lendureid ei interneeritud, vaid nad paigutati korterisse Narva ohvitseride kasiinosse (kaks neist olid leitnandid).⁵³ Seal käitusid nad ülbel, külastasid kohalikke vene-lastest mõttekaaslasi ning jätsid arved maksmata, kuigi neil Eesti raha oli.⁵⁴ Järgmise aasta 12. jaanuaril maandus Narvast umbes 20 km läänes Vaivara vallas Perjatsi rannal kolm hävitajat, millest ühel oli neli tabamust, teisel kaks tabamust ning kolmas oli terve. Maandumise põhjuseks oli lõppenud kütus,

⁴⁷ ERA 1-7-157, leht 603; ERA 852-1-94, leht 25.

⁴⁸ ERA 2315-2-61, leht 384; **Gustavson** 1993, lk 110.

⁴⁹ ERA 1-7-157, leht 495; **Laasi** 1991, lk 1132.

⁵⁰ ERA 1-7-157, leht 496; **Laasi** 1991, lk 1132.

⁵¹ Poliitilise politsei ja siseministeriumi informatsioon Nõukogude lennukite hädamaandumisest. – ERA 1-7-157; Sisekaitse ülem. Juhtumid NSV Liidu sõjaväelastega. – ERA 852-1-93; ERA 852-1-94.

⁵² **Ilmjärv** 1993, lk 110.

⁵³ ERA 515-1-822, leht 106; ERA 852-1-93, leht 67.

⁵⁴ **Laasi** 1991, 1130.

sest lennul kaotati orientatsioon, satuti suurtükitle alla ning tagasiteel eksiti ära. Need lennukid koos lenduritega võeti kohaliku Kaitseliidu valve alla.⁵⁵

27. detsembril 1939 tegi Läänemaal Ridala vallas Sinalepa lennubaasis teadmata põhjusel ilmselt hädamaandumise kahemootoriline pommitaja ДБ-3. Lennuk purunes täielikult, kolm lendurit sai surma.⁵⁶ Samal päeval registreeriti veel kaks hädamaandumist: Läänemaal Kõrgesaare vallas Mägi-pea rannas määrideõlipaagi lõhkemise tagajärjel ja Harjumaal Harku vallas Rannamõisa rajoonis bensiini puudusel.⁵⁷

1. jaanuaril 1940 kukkus Läänemaal Piirsalu vallas metsarabasse teadmata põhjusel lennuk, mis purunes täielikult. Kolm lendurit sai surma. Lennuki rusud paikkusid sealjuures laiali 600 m raadiuses. Tegemist oli ilmselt kahemootorilise pommitajaga ДБ-3.⁵⁸ 15. jaanuaril kukkus Harjumaal Kohila paberivabriku põllule lennuk, mis purunes täielikult. Kolm lendurit sai surma ja kuulipildur vigastada.⁵⁹ 16. jaanuaril kell 14.25 maandus Riguldi vallas Spithami külas põllule Paldiski (Klooga) lennuväljalt pärinev hävitaja, mis keeras maandumisel kummuli ja sai vigastada. Lendur jäi ellu.⁶⁰

Tõeliselt mustaks päevaks kujunes Nõukogude lennuväele 29. jaanuar. Siis kukkus kell 11 üks hävitaja alla Klooga järve lõunapoolse otsa juures. Lennuk purunes ja lendur sai surma. Nõukogude sõjaväelased seadsid rusude juurde valve ja kedagi lähedale ei lubanud, kuigi tegemist oli alaga, mis ei kuulunud baaside alla.⁶¹ Kell 11 kukkus Pärnumaal Paikuse vallas teadmata põhjustel alla veel üks lennuk. Kell 12.30 kukkus Virumaal Kohtla vallas Valaste küla all merejääle hävitaja, mille suusad ja kandepinnad purunesid. Lennuk tegi uduse ilma ja jäätumise tõttu hädamaandumise. Lendur jäi terveks. Pärast maandumist läks lendur ranna poole, kuid naasis siis lennuki

⁵⁵ Narva Prefektuuri kiri Politseitalituse Direktorile, 13.01.1940. – ERA 1-7-157, leht 368; ERA 852-1-93, leht 89.

⁵⁶ Sõjaministri II abi kindralmajor A. Traksmaa Sõjavägede Staabi II Osakonna ülemale, 5.02.1940. – ERA 1-7-157, leht 530.

⁵⁷ Lääne Prefekt Politseitalituse Direktorile, 2.01.1940. – ERA 1-7-178, leht 361; ERA 852-1-93, leht 73.

⁵⁸ Lääne Prefekt Politseitalituse Direktorile, 5.01.1940. – ERA 1-7-157, leht 362; ERA 852-1-93, leht 78.

⁵⁹ ERA 1-7-157, leht 157; ERA 852-1-93, leht 92.

⁶⁰ Sõjaministri II abi kindralmajor A. Traksmaa Sõjavägede Staabi II Osakonna ülemale, 5.02.1940. – ERA 1-7-157, leht 530; ERA 852-1-93, leht 93.

⁶¹ Poliitilise Politsei Abikomissar Paldiskis Poliitilise Politsei Komissarile Tallinnas, 30.01.1940. – ERA 1-7-157, leht 413; ERA 852-1-94, leht 10.

juurde, valas selle bensiiniga üle ja süütas põlema. Kohale tõtanud eraisikutele teatas, et talle on antud selline korraldus⁶².

Kell 16 maandus Läänemaal Noarootsi vallas Aulepa küla põllule lennuk, millel lõppes bensiin. Samal ajal toimus Järvamaa Võhmuta vallas teadmata põhjustel hädamaandumine. Kell 17.40 kukkus hädamaandumisel Albu valla Saare külas Järvamaal alla Kuusiku baasi sõjaväelennuk. Lennuk purunes, lendurid jäid ellu. Kell 17.50 hädamaanduti Kunda vallas Virumaal Kunda asulas bensiini puudusel ja mootoririkke tõttu. Kell 18.00 oli teadmata põhjustel hädamaandumine Virumaal Undla vallas Kadrina ja Hulja külade vahel.⁶³

Üldse tegi 29. jaanuaril Eestis hädamaandumise 16 Nõukogude lennukit. Kolm Eesti baasidest pärinevat lennukit tegid hädamaandumise Põhja-Lätis, 20 km Valmierast loodes Burtneki järve lähedal. Lendurid arvasid, et nad maandusid Soomes.⁶⁴

4. veebruaril sooritas ülelennu Eestist Bezzabotnojesse (Leningradi ligidal) pommituslennuk ДБ-3. Halbade ilmaolude tõttu ei saanud kesise ettevalmistusega piloot juhtimisega hakkama, suutmata udus orienteeruda kaotas juhitavuse ja kõrguse ning kukkus jääle. Lennuk süttis põlema ja kogu meeskond hukkus.⁶⁵

13. veebruaril kella kolme paiku päeval purunes hädamaandumisel Palmse vallas Pedassaare neemest 1,5 km ida poole merejääle hävituslennuk. Maandumisel tahtis lendur purunenud lennuki põlema süüdata, kuid kohalikud elanikud takistasid tal seda tegemast. Hiljem lendur siiski süütas lennuki. Lendur paigutati Rakvere haiglasse pea ja parema käe vigastusega. Eesti ohvitserid märkisid oma ülevaateaktis, et lennuk on kummuli, selle kere, sabakomplekt, kandepinnad ja mootor täielikult purunenud. Lennukil oli tiibades kaks mürskudega laetud 20 mm suurtükki ja kaks 7,62 mm kuulipildujat.⁶⁶

1. märtsil 1940 kukkus Osmussaare läheduses jääle rusudeks lennuk. Inimesed jäid ellu.⁶⁷ 4. märtsil kukkus Soome lahe jääle umbes 11 km rannast,

⁶² ERA 515-1-822, leht 111; ERA 852-1-94, leht 10.

⁶³ Poliitilise Politsei Komissar Narvas Politseitalituse Abidirektorile, 30.01.1940. – ERA 1-7-157, leht 417; ERA 852-1-94, leht 10; *ibid.*, leht 417 ja leht 10.

⁶⁴ **Имжярв** 1993, lk 110.

⁶⁵ **Тиркельтауб, Самуил; Степаков, Виктор** 2000. Против Финляндии. Советская морская авиация на Балтике в войне 1939–1940 годов. Санкт-Петербург: Б&К, ст. 40.

⁶⁶ Poliitilise Politsei Komissar Narvas Politseitalituse Abidirektorile, 14.02.1940. – ERA 1-7-157, leht 610-611; ERA 515-1-822, leht 120; ERA 852-1-94, leht 25; **Laasi** 1989, lk 8.

⁶⁷ Politseitalituse kiri Sõjavägede Staabi II Osakonna ülemale, 4.03.1940. – ERA 1-7-157, leht 743; ERA 852-1-94, leht 42.

väljaspool Eesti territoriaalvett, Palmse valla Vergi küla kohal teadmata põhjusel Nõukogude pommituslennuk, mis põles ära. Lennuki rusude vahelt leiti seitse laipa.⁶⁸ 8. märtsil hädamaandus Läänemaal Asuküla vallas Liisaare lõunapoolse tipu juures merejääli bensiinipaagi lõhkemise tõttu hävituslennuk.⁶⁹ 10. märtsil hädamaandus Harjumaal Nissi vallas Ellamaa turba-tööstuse rabas (Turba raudteejaama juurest umbes 500 m Lehetu küla poole) bensiini puudusel üks lennuk.⁷⁰

Sageli tekkis probleeme Eesti territooriumil hädamaandumise sooritanud lennukite meeskondade abistamisega. Kulude (meeskondadele majutamine, toitlustamine jne) katmiseks peeti läbirääkimisi NSV Liidu sõjaväeatašee polkovnik Jevgeni Tsukanoviga. Nõukogude pool kandis Sõjavägede Varustusvalitsuse deposiidi arvele 500 krooni.⁷¹

NSV Liidu sõjaväevõimud panid oma tunnimehed välja paikadesse, mis ei kuulunud nende baaside alla. Et vältida õnnetusi ja arusaamatusi, hoiatati Nõukogude sõjaväelasi asjata tulistamise eest. Seda, et vene sõduritel oli talvesõja ajal hirm nahas, näitab järgmine juhtum. Rakvere lähedal Hulja külas maandunud lennukite juures (kaks väiksemate vigadega hädamaandunud lennukit) laskis vahipostil seisev sõdur 31. jaanuaril 1940 kell 23.45 püssist kaks lasku. Selgus, et sõdurit oli hirmutanud külma ilmaga paukuv aiateivas.⁷²

7. Merevägi

Peale lennukite kasutas Nõukogude Liit operatsioonides Soome vastu ka Eestis asuvaid PBL aluseid. 14. detsembril korraldas laevastiku juhtkond Utö saare piirkonnas luureoperatsiooni, et selgitada selles piirkonnas välja Soome

⁶⁸ ERA 852-1-94, leht 45; **Laasi** 1991, lk 1137.

⁶⁹ ERA 852-1-94, leht 49.

⁷⁰ Selle lennuki kohta on vastukäivad andmed. Eesti Riigiarhiivis asuvate materjalide põhjal oli tegemist hävituslennukiga (Prefektide ja politseikomissaride ettekanded päevasündmustest NSV Liidu relvastatud jõudude liiklemise ja tegevuse, NSV Liidu sõjaväelaste ja Eesti Vabariigi kodanike vaheliste vahejuhtumite ja nende selgitamise ning liiklusõnnetuste ja NSV Liidu sõjaväe majutamise kohta Eesti territooriumil. – ERA 1-7-157, leht 854; Päevasündmuste registreerimise raamat suhtlemisest nõukogude sõjaväelastega. – ERA 852-1-94, leht 51). Evald Laasi oma artiklis (**Laasi** 1991, lk 1137) viitab aga sellele lennukile kui 4-mootorilisele pommituslennukile Tupolev „TB-3”. Artikli autor andmete kontrollimiseks sõltumatuid allikaid pole leidnud.

⁷¹ Sõjaministri II abi kindralmajor A. Traksmaa kiri nr. 202 Sõjavägede Varustusvalitsuse, 1. Diviisi ja 3. Diviisi ülemale, 3.02.1940; Sõjavägede Varustusvalitsuse Raha-Arveosakonna kiri nr. 5017 1., 2., 3. ja 4. Diviisi ja Õhukaitse intendantidele 15.02.1940. – ERA 2315-2-76.

⁷² ERA 515-1-822, leht 116; **Laasi** 1991, lk 1137; **Laasi** 1989, lk 8.

rannakaitsesüsteemid. Operatsiooniks eraldati Tallinnas baseerunud 2. hävitajate divisjonist hävitajad Грозный ja Гневый ja 10. lennuväebrigadist üheksa lennukit МБР-2 (operatsioonis osales neist kuus).⁷³

Suurt rolli PBL tegevuses Soome vastu etendasid allveelaevad. Eestis asunud 24. allveelaevade divisjon sai juba sõja esimesel päeval, 30. novembril, kell 2.30 laevastiku juhataja asetäitjalt, 1. järgu kaptenilt V. Alafuzovilt käsu alustada kohe liikumist positsioonidele, kuhu pidi jõutama hommikul kella kaheksaks. Paldiskis asunud allveelaevad M-76, M-78, M-80 ja M-81 väljusid ajavahemikus kella 3.00–5.00 sadamast ja võtsid sisse positsioonid Soome lahes.⁷⁴ Paldiski baasi saabusid ka need allveelaevad, mis vajasisid pärast lahingretkelt naasmist väiksemat remonti, suuremate vigastuste korral pukseeriti allveelaev Tallinna.⁷⁵

8. detsembril 1939 alustas PBL Soome blokaadi merelt. Muuhulgas uputas selle käigus Nõukogude allveelaev Ш-323 10. detsembril Eesti auriku Kassari, mis asus torpedeerimise hetkel 20 kaabeltaud lõuna pool välja kuulutatud blokaadi piirist. Kassari kapteni Alfred Sergo sõnul tulistati Nõukogude allveelaevalt isegi päästepaadiga uppuvalt laevalt lahkuvaid inimesi.⁷⁶ PBL, kartes, et Eesti laevadel võidakse Soome viia vabatahtlikke, andis selle ennetamiseks 21. detsembril 1939 korralduse Eestist Soome minevaid laevu kontrollida.⁷⁷

Kuni 1940. aasta jaanuari keskpaigani osalesid Liepājas ja Tallinnas baseeruvad allveelaevad aktiivselt lahingutegevuses Soome ja Botnia lahel. Alates jaanuari viimasest dekaadist jäid allvee- ja pealveelaevad raskenenud jääolude tõttu baasidesse ega osalenud enam lahingutegevuses. Seejärel kaotati ka PBL juhataja asetäitja (asukohaga Tallinnas) ametikoht. Selle asemel moodustati NSVL sõjalaevastiku rahvakomissari 5. veebruari 1940. aasta käskkirjaga nr 0025 Balti mereväebaas, mille ülemaks määrati V. Alafuzov. Vastrajatud mereväebaasi ülemale allutati 3. allveelaevade brigad, 3. torpeedokaatrite divisjon, Balti veepiirkonna kaitse ning 83. ja 202. õhutõrjedisjon.⁷⁸

⁷³ Петров 2008, ст. 59.

⁷⁴ Ibid., ст. 100.

⁷⁵ Ibid., ст. 101.

⁷⁶ Петров 2008, ст. 111; Бережной, Сергей 1988. Корабли и суда ВМФ СССР. 1928–1945. Справочник. Москва: Воениздат, ст. 59; Tundmata allveelaev hävitas Eesti auriku. – Päevaleht, nr 337 (11. detsember 1939), lk 1, 3.

⁷⁷ Ириничев, Баир 2009. Оболганная победа Сталина. Штурм Линии Маннергейма. Москва: Яуза, Эксмо, ст. 140.

⁷⁸ Петров 2008, ст. 99–138, 141.

Soomlastega sõlmitud rahulepingu tulemusel läks NSV Liidu valdusse Hanko poolsaar. Sinna rajatud mereväebaas vajas nii inimesi kui ka mitmesugust varustust. Paldiskist kujunes Nõukogude sõjaväelaste Hanko poolsaarele viimise vahebaas. Kuni meri oli jäätunud, kasutati veoste ja inimeste transpordiks pommitajat ТБ 3. Esimene taoline reis Hankosse toimus 22. märtsil 1940 ning sellisel moel veeti varustust ja sõjaväelasi poolsaarele aprilli keskpaigani.⁷⁹

8. Lõpetuseks

Vigastada saanud NSV Liidu lennukeid meelitasid Eestisse hädamaanduma (sh mitte ainult ametlikesse baasidesse) neile siin antud Eesti neutraliteeti rikkuvad õigused. Juba 6. detsembril 1939 andis Eesti Õhukaitse ülem Rakveres asuva 1. lennuväedivisjoni ülemale järgmise käsu: „Õhukaitse ülem käskis teatada, et N. Liidu lennukeil on sundmaandumise juhtudel lubatud maanduda Rakvere ja Jõhvi aerodroomidele. [...] Ühtlasi käsib Õhukaitse ülem juhtudel, kui lennukeid peaks sundmaandumise korras maanduma Rakvere või Jõhvi aerodroomidel, anda neile igasugust abi – korraldada lennuki valvet, vajaduse korral lubada kasutada angaare jne.”⁸⁰ 9. detsembril 1939 lubas sõjavägede ülemjuhataja maanduda NSV Liidu lennukeil ka Jägala aerodroomil.⁸¹ Kaitseliitlasi ja sõjaväelasi kohustati Nõukogude lennukite hädamaandumise korral osutama Nõukogude lenduritele vajalikku abi. Sõjavägede staabiülemal korraldusel tuli sellest informeerida lennuväljade piirkonnas asuvaid sõjaväe-, piirivalve- ja kaitseliidu üksuseid ning hoiatada, et NSV Liidu lennukeid ei tohi tulistada.⁸² Juba 29. novembril oli Eesti merejõudude juhataja kaptenmajor Johannes Santpank andnud korralduse avada tuli Tallinna ja Paldiski sadamatele läheneda püüdvate välisriikide, v.a NSV Liidu laevade pihta. 1. detsembril järgnes sellele korraldus avada viivitamatult tuli Eesti territoriaalvete kohale ilmuvate välisriikide, v.a Nõukogude sõjalennukite pihta.⁸³

⁷⁹ Чернышев, Александр 2011. Оборона полуострова Ханко. – Москва: Вече, ст. 25.

⁸⁰ Laasi 1991, lk 1130–1131.

⁸¹ ERA 515-1-822, leht 104.

⁸² Sõjavägede Staabi kiri Piirivalve Talituse Üldosakonna ülemale, 9.12.1939.a. – ERA 979-1-1082, leht 4.

⁸³ Eesti Merejõudude juhataja kaptenmajor J. Santpanki käskkirjad 29.11.1939 ja 1.12.1939. – Eesti Riigiarhiiv 2315-2-53, leht 173–174. [ERA]

Nende korraldustega, mis olid küll vastu võetud äärmiselt keerulistes oludes, rikkus Eesti enda väljakuulutatud neutraliteeti. Reeglite järgi peab erapooletu riik tema territooriumile sattuvad sõdivate poolte sõjaväelased sõja lõpuni interneerima.

Nõukogude Liit, kasutades sõjategevuses Soome vastu ka Eestis asuvaid baasivägesid, rikkus Eesti ja NSV Liidu vahelist vastastikuse abistamise lepingut. NSV Liidu jaoks oli tegemist teadliku ja tavapärase praktikaga. Eesti võimetus oma partnerit korrale kutsuda oli üks episood 1939.–1940. aasta hääletu alistumise loos. Eriti raskeks tegi olukorra see, et vaenlasel aidati rünnata vennasrahvast.

Kirjandus

Arhiivimaterjalid: Eesti Riigiarhiiv – ERA

Fond 1	Siseministeeriumi Politseitalitus
Fond 495	Sõjavägede Staap
Fond 515	1. Diviisi Staap
Fond 527	Merejõudude Staap
Fond 644	Aegna saare Komandantuur
Fond 852	Sisekaitse ülem
Fond 979	Piirivalve Talituse Tallinna Jaoskond
Fond 982	Piirivalve Talituse Lääne Jaoskond
Fond 2315	Sõjaministeerium

Ant, Jüri 1990. Baaside ajastu. – Vikerkaar, nr 2.

Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity 2006. Edited by Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus.

Gustavson, Heino 1993. Merekindlused Eestis 1913–1940. Tallinn: Olion.

Hiio, Toomas 2013. Soviet Military Preparations in Estonia during the Year before Barbarossa. – Northern European Overture to War, 1939–1941: From Memel to Barbarossa. Edited by Michael H. Clemmensen and Marcus S. Faulkner. Leiden/Boston: Brill.

Ilmjärv, Magnus 1993. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934–1940. – Academia, nr 3. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Ilmjärv, Magnus 1988. Soome ja Talvesõda. – Aja Pulss, nr 24.

Kasak, Elias 2011. Mälestused. Tallinn: Eesti Päevaleht AS.

Laaneots, Ants 2003. NSV Liidu kallaletung Soomele. Talvesõda 1939–1940. – KVÜÕA toimetised, nr 5.

Laasi, Evald 1991. N. Liidu Eestis asuva lennuväe tegevus Talvesõjas. – Looming, nr 8.

- Laasi, Evald** 1989. Talvesõja hingus Maarjamaal. – Aja Pulss, nr 21.
- Meltjuhhov, Mihhail** 2005. Stalini käestlastud võimalus. Nõukogude Liit ja võitlus Euroopa pärast 1939–1941 (dokumendid, faktid, arvamused). Tartu: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused.
- Senn, Alfred Eric** 2007. Lithuania 1940: Revolution from above. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Sõja ja rahu vahel** 2004. Koguteos. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani 2004. Peatoimetaja Enn Tarvel, I köite toimetaja Tõnu Tannberg, tegevtoimetajad Meelis Maripuu, Tõnu Tannberg, Enn Tarvel. Tallinn: MTÜ S-Keskus – Rahvusarhiiv.
- Terra Feminarum. Naissaare rahutu lugu** 2013. MTÜ Naissaare Areng, EELK Tallinna Rootsi Mihkli Kogudus.
- Tundmata allveelaev hävitas Eesti auriku.** – Päevaleht, nr 337, 11. detsember 1939.
- Õun, Mati** 2001. Eesti merekindlused ja nende suurtükid 1918–1940. Tallinn: Tammiskilp.
- Аптекарь, Павел** 2004. Советско-Финские Войны. Москва: Яуза, Эксмо.
- Бережной, Сергей** 1988. Корабли и суда ВМФ СССР. 1928–1945. Справочник. Москва: Воениздат.
- Зефиоров, Михаил** 2003. Асы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе: Эстония, Латвия, Финляндия. Москва: АСТ.
- Зимняя война 1939–1940.** 1999. Книга вторая. Политическая история. И. В. Сталин и финская кампания. (Стенограмма совещания при ЦК ВКП(б).) Ответственные редакторы: Е. Кульков, О.И. Ржешевский. Москва: Наука.
- Иринчев, Баир** 2009. Оболганная победа Сталина. Штурм Линии Маннергейма. Москва: Яуза, Эксмо.
- Ковалев, Сергей** 2008. Советские войска на территории стран Балтии (1939–1940 гг.). Санкт-Петербург: Славия.
- Петров, Павел** 2000. «Зимняя война.» Балтика 1939–1940. Хельсинки: RME Group Oy.
- Тиркельтауб, Самуил; Степаков, Виктор** 2000. Против Финляндии. Советская морская авиация на Балтике в войне 1939–1940 годов. Санкт-Петербург: Б&К.
- Часть 1. Начало военных действий.** <<http://gordonua.com/specprojects/Finland-Part1.html>> (02.06.2017).
- Чернышев, Александр** 2011. Оборона полуострова Ханко. Москва: Вече.

EVE KUBI, MA

Tartu Ülikooli ajaloo eriala doktorant,
Antsla gümnaasiumi sotsiaalainete õpetaja